

Flerspråkig lexikografi och obesläktade språk – erfarenheter från finska Islex

Helga Hilmiðóttir & Nina Martola

The aim of the study is to explore some of the lexicographic problems editors encounter when they work on bilingual (or multilingual) dictionaries between unrelated languages such as Icelandic and Finnish. The problems that are used as examples are drawn from the Finnish version of the Icelandic-Scandinavian webdictionary Islex. In the article, we show how structural differences between the Scandinavian languages and Finnish call for special solutions in the Finnish edition. A special focus is on expression of ownership, problems that arise when lexical items are used without a context, and negations.

1. Inledning

Syftet med denna artikel är att dryfta lexikografiska problem som kan uppstå när man redigerar en ordbok mellan två obesläktade språk, närmare bestämt isländska och finska. Problemen blev aktuella när man våren 2012 inledde arbetet av den finska versionen av Islex som planeras vara färdig våren 2017.

Islex (www.islex.is) är en flerspråkig nätordbok mellan isländska och de övriga skandinaviska språken: danska, nynorska, bokmål, svenska och färöiska. Den isländska databasen är skapad av Árni Magnússon-institutet som också står bakom utformningen av ordboken. Varje enskilt land har sedan ansvarat för översättningen av uppslagsord och frasmaterial till respektive språk.

Ordboken har 50 000 uppslagsord och omkring 10 000 fasta och halvfasta fraser och 32 000 exempel (Sigurðardóttir m.fl. 2008). Enligt huvudredaktörerna var syftet bakom Islex att skapa en modern, aktuell ordbok mellan isländska och de andra skandinaviska språken (Sigurðardóttir m.fl. 2008). De existerande ordböckerna hade antingen få uppslagsord, var föråldrade eller hade inte den lexikografiska kvaliteten som användare kräver i dag.

Behovet av en finsk version är stort. Det finns en finsk-isländsk-finsk ordbok i tryckt form (Järvelä 2008), men den är betydligt mindre till omfånget än Islex och den har mycket korta artiklar. Inga exempel eller fasta fraser anges och boken saknar all grammatisk information.

2. Lexikografi mellan obesläktade språk

Ekvivalensproblematik är av naturliga skäl ett centralt ämne inom två- och flerspråkig lexikografi. Överlag verkar det dock vara semantiska frågor som dominerar i diskussionerna. Det är i och för sig inte oväntat eftersom ordböcker ju först och främst befattar sig med lexikala enheter. Den som arbetar med ordböcker mellan förhållandevis närbesläktade språk konfronteras inte heller som lexikograf med så avgörande strukturella skillnader mellan språken. Det är främst lexikografer från icke-europeiska språk som kommer in på problem föranledda av syntaktiska skillnader (t.ex. Kotze 1992, Moeimam & Steinhauer 2007, Prinsloo 2009).

I Hannesdóttir (2012) finns en åskådlig redogörelse för vilka slag av ekvivalensproblematik redaktionen för det svenska Islexprojektet varit tvungen att hantera. Den finska Islexredaktörerna har givetvis råkat ut för samma typer av ”traditionella” ekvivalensproblem. I sådana fall har de dock haft betydande hjälp av de andra målspråken och särskilt av svenska, eftersom de nordiska samhällena ändå är förhållandevis lika. Den verkligt svåra nöten att knäcka vad gäller finska som målspråk är emellertid de problem som uppstår på grund av de strukturella skillnaderna mellan isländska och finska, och vi ska i det följande ta upp några olika fall.

En viktig aspekt i ordbokssammanhang är målgruppen. Enligt presentationen på webbplatsen vänder sig Islex både till nordiska användare och till ”isländska användare som behöver information om ord och uttryck på de skandinaviska språken.” Hannesdóttir (2014) säger till och med att ordboken i första hand är avsedd som en produktionsordbok för islänningar, och avser förmodligen då i enlighet med NLO (1997) en tvåspråkig produktionsordbok avsedd för produktion på det främmande språket. I fråga om de andra skandinaviska språken har det förmodligen gått rätt bra att åstadkomma bidirektionalitet i Islex, men för finskans del måste man fråga sig om det inte är en orealistisk ambition.

Hannesdóttir (2014) slår fast att dikotomin mellan källspråk och målspråk först och främst gäller tryckta ordböcker och att *sekundärspråk* vore en lämpligare term än *målspråk* när det gäller elektroniska ordböcker. I en ordbok som är sökbar också med avseende på sekundärspråket ställs det betydligt högre krav på detta i fråga om täckningsgrad och relevans. Det medför nya metodologiska utmaningar inom lexikografin. Att göra finska till ett fungerande sekundärspråk i en nordisk ordbok är förenat med mycket stora svårigheter, i all synnerhet om man tänker sig att också användare med enbart nybörjarkunskaper i finska ska kunna tillgodogöra sig informationen. (För en inblick i tvåspråkigt ordboksarbete med finska som källspråk hänvisas till Seppinen (1992).

3. Analys av några syntaktiska problem

I detta kapitel diskuterar vi tre problemområden som redaktionen har konfronterats med under arbetets gång: ägande, asymmetrisk utbytbarhet och optionellt nekande satser. De är representativa för den typ av problematik det är frågan om, och både ägarkonstruktioner och optionellt nekande satser är dessutom frekventa i ordboken.

3.1. Ägande

Ägande i isländska uttrycks med tre olika verb: *að eiga* 'äga, ha', *að hafa* 'ha' och *að vera með* 'ha till sitt förfogande, ha med sig'. Samtliga verb ingår i en vanlig SVO-ordföljd där objektet står i ackusativ: *hann á hund* 'han har en hund', *hún hefur tíma* 'hon har tid' och *konan er með gleraugu* 'kvinnan har glasögon'. Verbet *eiga* 'äga' används dels för att uttrycka ägandet av konkreta saker som hus, pennor och katter, och dels för att uttrycka släkt- och kärleksrelationer (*að eiga bróður* 'ha en bror', *að eiga konu* 'ha en fru'). Användningen av *að hafa* är däremot rätt begränsad och används mest när det gäller immateriella företeelser som tid och intresse (*hafa tíma* 'ha tid', *hafa áhuga* 'ha intresse'). (ÍÓ 2004.)

På finska finns det ett verb med betydelsen 'äga', *omistaa*. Det används enligt den finska ordboken *Kielitoimiston sanakirja* för att ange att egendom (särskilt värdefull sådan) tillhör någon. För att mer allmänt uttrycka att nå-

gon har något används i finska en typ av existentialkonstruktion. Verbet är *olla* 'vara' och ägaren anges med ett adverb med nomenet i adessiv. Det ägda fungerar som grammatiskt subjekt (om än med vissa atypiska drag): *hänellä on koira* (ordagrant: 'hos honom är en hund') (VISK § 895, se även t.ex. Häkkinen 2005).

ég á hund
jag.NOM ha.1.SING hund.ACK
'jag har en hund'

minulla on koira
jag.ADESS vara.3.SING hund.NOM
'jag har en hund'

Att ange finsk ekvivalent i artikeln *eiga* (Bild 1) är alltså mer problematiskt än för de andra språken. Verbet *omistaa* är det enda verbet som kan anges utan kontext men det motsvarar sällan *eiga*. Således fungerar verbet när ägandet gäller t.ex. fastigheter, landområden, aktier o.likn. (*omistaa talo* 'äga ett hus') men inte när det gäller att ha pengar, familj eller småsaker som telefoner och klockor. I sådana fall används verbet *olla* 'vara', men det kan däremot inte anges som ekvivalent utan att visas i kontext eftersom det kontextlöst har betydelsen 'vara'.

eiga vb ⓘ

 uttal

 BÖJNING

OBJEKT: ACKUSATIV

1

- have
- eje
- ha, eie
- ha, eiga
- ha (förfoga över)
- äga
- eiga

Bild 1: Uppslagsordet *eiga* med ekvivalenter.

En eventuell lösning är att skriva ut en grammatisk förklaring och markera den som sådan (jfr. Sigurðardóttir 2008). En sådan förklaring skulle dock ha en begränsad nytta för en isländsk användare av Islex som vill lära sig finska. Möjligen kunde upplysningen kompletteras med en länk till ett fönster med en utförligare förklaring och exempel både på isländska och finska. Tekniskt är det här fullt möjligt men eftersom vi ännu inte har börjat diskutera de verkligt svåra fallen för finskan med de isländska huvudredaktörerna är detta ett problem som återstår att lösa. Ytterligare ett alternativ vore att lägga in adessivformen i ekvivalenten: *olla [jollakulla]*. Också en ekvivalent kan förstås länkas till grammatiska förklaringar.

Det som ytterligare skapar problem i exempel som anger ägande är att en stor del av verbexemplen i Islex består av subjektlösa satser. Det fungerar lexicografiskt för de andra språken i Islex, eftersom ägandet ingår som en betydelsekomponent i verbet/verbfrasen. Följande exempel anges för verbfrasen *vera með* 'ha på sig':

vera + með

***vera með* <eldspýtur>**

- have <tændstikker>
- være i besiddelse af <tændstikker>
- ha <fyrstikker>
- ha <fyrstikker>
- ha <tändstickor> (på sig eller med sig)
- hava <sváulpinnar> uppi á sær

Bild 2: Uppslagsordet *vera með* med ekvivalenter.

Som Bild 2 visar anges verbfrasen *vera með* med en subjektlös sats *vera með* <eldspýtur> 'ha <tändstickor>'. I finska måste ägarrollen anges explicit och vårt tentativa förslag är att man i översättningen av *vera með* <eldspýtur> tillägger ett pronomen i tredje person *hänellä* 'hos henne/honom' i hakparenteser. Runda parenteser fungerar inte eftersom de också används för att visa alternativa ord som kan uteslutas som t.ex. negationer (jfr avsnitt 3.3):

vera með <eldspýtur>
 vara.INF med tändstickor.PL.ACK
 'ha tändstickor'

<hänellä> on <tulitikkuja>
 hen.ADESS vara.3.SING tändstickor.PL.PART
 'hen har tändstickor'

Ytterligare en möjlighet är att markera det tillagda ordet i en annan färg. Oavsett vilken markering man använder innebär lösningen dock en asymmetri, eftersom källspråkets infinitiva sats *vera med 'ha'* motsvaras av en finit sats där finskans verbform är *on 'är'*, inte *olla 'vara'*.

3.2. Existentialkonstruktion och utbytbara element

Det finska verbet *olla 'vara'* används i många fall där isländska och de andra nordiska språken har ett betydelseäldre verb eller en verbförbindelse för att ange en omständighet eller ett skeende. Ett exempel på detta är *fara fram 'äga rum'* som i finska ofta motsvaras av en existentialkonstruktion (Bild 3).

<útskriftin> fer fram <í stóra salnum>
 <afslutningshøjtideligheden> finder sted <i den store sal>
 <eksamensfesten> findet sted <i den store salen>
 <eksamensfesten> går føre seg <i den store salen>
 <examenshögtiden> äger rum <i aulan>
 <próvhandanin> fer fram <í stóra salinum>
 valmistujaisjuhla on isossa salissa

Bild 3: Frasen *fara fram* med översättningar till samtliga språk¹.

I detta och liknande fall blir de utbytbara elementen inom vinkelparenteser problematiska. För att verbet *olla* ska få innebörden 'äga rum' måste två villkor vara uppfyllda; det måste finnas en platsangivelse och subjektet måste vara ett nomen som anger skeende. I satsen *projektorin on isossa salissa* har *olla* betydelsen 'vara, finnas' ('projektorn är/finns i aulan'). Både

¹ Redaktionen har sedermera stannat för verbet *pitää 'hålla'* i stället för *olla 'vara'*.

valmistujaisjuhla och *isossa salissa* är naturligtvis på samma sätt utbytbara också i finska, men läggs elementen inom vinkelparenteser kommer det att skapa intrycket att *on* ensamt betyder 'äger rum'. Om finska hade varit med från början hade vi som redigerar den finska delen lagt fram ett förslag om att användningen av vinkelparenteser skulle begränsas betydligt och i detta fall strykas, men eftersom ordboken redan har publiceras på de övriga språken föreslår vi inte några åtgärder här.

3.3. Nekande konstruktioner

En annan konstruktion som vållar problem för den finska Islexredaktionen är nekande konstruktion. På de nordiska språken görs satser nekande med hjälp av ett nekningsord, *han såg katten* respektive *han såg **inte** katten*. Därmed är det i regel oproblematiskt att ange alternativt nekande sats, och det förekommer rätt frekvent i Islex, som i Bild 4.

halda + út

halda <þetta> (ekki) út

OBJEKT: ACKUSATIV

🇳🇵 (ikke) kunne holde <det her> ud;

🇳🇵 (ikke) orke <det her>

🇩🇪 (ikke) holde ut <dette>

🇩🇪 (ikke) orke <dette>

🇳🇵 (ikkje) halda ut <dette>

🇳🇵 (ikkje) orka <dette>

🇸🇪 (inte) stå ut med <det här>;

🇸🇪 (inte) orka med <det här>

🇫🇮 eg haldi <hetta> ikki út

Bild 4: Nekande sats som alternativ.

I finska görs en sats nekande med hjälp av en verbkonstruktion. Dessutom påverkas objektets kasus vid verb som inte har partitivobjekt också i jakande sats.

hän näki kissan
 hen se.PRET.3.SING katt.ACK.
 'hen såg en katt/katten'

hän	ei	nähnyt	kissaa
hen	NEK.HJV.3.SING	se.PCP.SG	katt.PART
'hen såg inte katten'			
'hen såg ingen katt'			

Neknings verbet böjs i person och participet varierar i standardfinska mellan singularis och pluralis (*en nähnyt* 'jag såg inte', *emme nähneet* 'vi såg inte', *he eivät nähneet* 'de såg inte'). Exemplet ovan anger förfluten tid. I presens används en särskild (oböjlig) nekningensform av huvud verbet i stället för particip (*en näe*, *emme näe*, *he eivät näe* 'jag/vi/de ser inte'). (VISK § 108).

Ytterligare en komplikation är att finska saknar nekande infinitiv. Jakande infinitiv kan uttryckas på motsvarande sätt som i skandinaviska språk *nähdä kissa* 'se en katt'. Däremot låter sig inte den nekande motsvarigheten *inte se en katt* utan vidare översättas. Det finns en verbförbindelse bildad med hjälp av s.k. MA-infinitiv, <olla -mAttA> som utgör en teoretisk motsvarighet (t.ex. *olla näkemättä kissaa*), men den fungerar inte lexikografiskt, eftersom satserna ofta får en klang av avsiktlighet. Det går alltså under inga omständigheter att på ett enkelt sätt ge en finsk översättning för *halda* <*petta*> (*ekki út*, som för de övriga språken (bild 4 ovan). På ordplanet finns det i detta fall ett utmärkt verb *kestää* 'stå ut', och lösningen den finska redaktionen stannat för är att ge frasen i finit form och att ge två separata översättningar för att få variationen mellan jakande och nekande sats tydlig:

[hän] *kestää* <tämän>
 [hän] *ei kestä* <tätä>

Om den isländska frasen inte hade innehållit det optionella (*ekki*) kunde infinitiv till nöds ha varit möjligt också på finska.

kestää <tämä>

Som exemplen ovan visar, föreslår vi att den finska versionen av Islex anger två olika motsvarigheter för optionellt nekande satser. Den förra i jakande betydelse och den senare med negation.

4. Avslutande diskussion

I det föregående har vi diskuterat några problem som uppkommit i arbetet med finska Islex och som härrör från att finska skiljer sig strukturellt från isländska och från de andra målspråken. I en del fall har redaktionen fått stanna för en lösning som inte känts helt tillfredsställande.

Till en del handlar det om metodologiska frågor. Hade finska varit med från början kunde hänsyn ha tagits – åtminstone i viss utsträckning – till dess särskilda behov. Artikelstrukturen kunde t.ex. ha utformats lite annorlunda och exemplen kunde i högre grad ha getts i finit form. Nu kom finska in när danska, svenska och delvis norska redan förelåg som målspråk. Varje ändring i källspråksfraserna skulle därmed kräva åtgärder i de andra målspråken, och de andra redaktionerna fungerar inte längre aktivt.

Att använda en gemensam källspråksbas för ett stort antal målspråk är en rätt vanlig metod i lexikografiska sammanhang. Så gjordes t.ex. svenska Lexin och så görs för närvarande också de finska invandrarspråksordböckerna. (Också i det svenska Lexinprojektet hade för övrigt den finska redaktionen problem [Paula Ehrnebo, muntlig kommunikation]). En gemensam källspråksbas för flera målspråk gör naturligtvis det lexikografiska redigeringsarbetet enklare på många vis. De finska redaktörerna har som ovan nämntes haft stor hjälp av de andra målspråken och särskilt av svenska, och arbetet har i själva verket gått snabbare än redigeringen av de centralskandinaviska målspråken. Finska och svenska står varandra nära kulturellt och samhälleligt.

Så länge en ordbok är monodirektionell fungerar metoden med en gemensam bas hyfsat. Om ordbokens målspråk² är användarens modersmål kan man tillåta sig att i viss mån ge avkall på det idiomatiska, men frågan är förstas i hur hög utsträckning. Kunde man t.ex. i det ovan angivna tändsticksfallet helt enkelt ge *olla* <*tulitikkuja*> och i *halda út*-fallet (*ei*) *kestäi* <*tätä*> och inte vara så petig? Finska Islexanvändare vet att tändstickor är något man har och inte något man är och de vet hur finska nekande satser

² Här används *målspråk* i traditionell lexikografisk bemärkelse. När det gäller t.ex. invandrarordböcker som Lexin är det ju i språkinläringbemärkelse ordbokens källspråk som är användarnas målspråk, det språk de ska lära sig. Se också Hannesdóttir (2014) för termerna *målspråk* och *sekundärspråk*.

konstrueras. Den oortodoxa översättningen skulle hjälpa dem att tolka och/eller lära sig den isländska frasen och det kunde ju anses räcka. Har man däremot ambitionen att finska ska vara ett reglerätt sekundärspråk (jfr Hannesdóttir 2014) borde man ställa stora krav på idiomacitet.

Å andra sidan har vi den aspekt som Hannesdóttir (2012, 2014) tar upp, att elektroniska två- eller flerspråkiga ordböcker i regel är (och i vart fall förväntas vara) sökbara både för käll- och målspråk, och för att en finsk användare ska kunna utföra sökningar måste det finska målspråket också av den orsaken vara idiomatiskt. Men det gäller förstås i första hand frassökning. Sökning på ord berörs ju inte av strukturella skillnader i någon nämnvärd grad.

I förordet till Islex anges det att ordboken riktar sig till fler grupper av användare, främst då talare av målspråken, men ”å andra sidan isländska användare som behöver information om ord och uttryck på de skandinaviska språken.” Också Hannesdóttir (2014) anger islänningar som en målgrupp. Riktningen kan tänkas fungera för de andra målspråken men definitivt inte för finska. För att isländska användare ska kunna tillgodogöra sig information om finska i den isländsk-finska ordboksdelen borde den se annorlunda ut.

Litteratur

Ordböcker

ÍO = *Íslensk orðabók* (2004). Reykjavík: Edda.

Islex. <www.islex.is> (september 2015).

Järvälä, Tuomas (2008): *Suomi-islanti-suomi sanakirja*. Helsinki: Gaudeamus.

Kielitoimiston sanakirja (2014). Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. <www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?motportal=80> (september 2015).

Lexin – lexikon för invandrare. Institutet för språk och folkminnen och Kungliga tekniska högskolan. <lexin.nada.kth.se/lexin> (september 2015).

NLO (1997) = Henning Bergenholtz, Ilse Cantell, Ruth Vatvedt Fjeld, Dag Gundersen, Jón Hilmar Jónsson & Bo Svensén: *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Norstedts stora engelska ordbok (2011). Stockholm: Norstedts.

Nordiske Studier i Leksikografi 13 (2016): 143-153

Sekundärlitteratur

- Hannesdóttir, Anna Helga (2012): Ekvivalensrelationer i tvåspråkig lexikografi. I: *LexicoNordica* 19, 39–58.
- Hannesdóttir, Anna Helga (2014): Lemman och ekvivalenter i nya roller – en reviderad ordbokstypologi. I: *Nordiske studier i leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden*. Oslo 13.–16. august 2013, 193–211.
- Häkkinen, Kaisa (2005). Finska. I: *Norden språk med rötter och fötter*. København: Nordisk ministerråd. <eplads.norden.org/nordenssprak/kap2/2b/05.asp> (september 2015).
- Kotze (1992): The Lexicographical Handling of Grammatical Equivalence. I: *Lexikos* 2. <reference.sabinet.co.za/webx/access/journal_archive/16844904/406.pdf> (september 2015).
- Moeimam, Susi & Hein Steinhauer (2007): The Dutch-Indonesian Dictionary Project. I: *International Journal of Lexicography*, Volume 20, 275–293.
- Prinsloo, D.J. (2009): Current Lexicography Practice in Bantu with Specific Reference to the Oxford Northern Sotho School Dictionary. I: *International Journal of Lexicography* 22, 151–178.
- Seppinen, Hannele (1992): Finska för utlänningar – uppgifter om ordböjning i den finsk-norska ordboken. I: *Nordiske Studier i Leksikografi* 1, *Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden* 28.-31. mai 1991. 436–440.
- Sigurðardóttir, Aldís m.fl. (2008). Islex - An Icelandic-Scandinavian Multilingual Online Dictionary. I: *Proceedings of the XIII Euralex International Congress: Barcelona, 15-19 July 2008, Sèrie activitats* (20), 529–539.
- VISK = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen & Irja Alho (2004): *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <scripta.kotus.fi/visk URN:ISBN:978-952-5446-35-7> (september 2015).

Helga Hilmisdóttir
 universitetslektor, fil.dr.
 Helsingfors universitet
 PB 14 (Unionsgatan 40)
 FI-00014 Helsingfors universitet
 helga.hilmisdottir@helsinki.fi

Nina Martola
 avdelningsföreståndare, fil.dr.
 Institutet för de inhemska språken
 Hagnäskajen 6
 FI-00100 Helsingfors
 nina.martola@sprakinstitutet.fi